

el-CEMHERE

(الجمهرة)

İbn Düreyd (ö. 321/933)

tarafından hazırlanan Arapça sözlük.

el-Cemhere fi'l-luğa ve Cemheretü'l-luğa adlarıyla da anılır. Sözlük konusunda Kitâbü'l-^cAyn ve Kitâbü'l-Cîm'den sonra kaleme alınmış üçüncü eser olan el-Cemhere'nin Arap luğatçılığının gelişmesinde önemli bir yeri vardır. İbn Düreyd, büyük bir âlim olduğu söylediği Abdullah b. Muhammed b. Mikâlî'ye ithaf ve takdim ettiği bu kitabının önsözünde eserin tertibi, harflerin özellikleri, çeşitleri, mahreçleri ve isimlerin vezinleri hakkında bilgi verir. Eserini çağdaşlarının bilgisizliği, edebî ilimlere karşı ilgisizliği sebebiyle yazdığını ve Arap dilinin büyük bir kısmını teşkil eden, aynı zamanda çok kullanılan kelimeleri toplamayı tasarladığından buna el-Cemhere (büyük kısım, ekseriyet) adını verdiğini ifade eder.

İbn Düreyd, sözlüğüne aldığı kelimelerin sıralanmasında Halil b. Ahmed'in (ö. 170/786) Kitâbü'l-^cAyn'ında uyguladığı aslı harflere dayalı sistemi bazı farklılıklarla takip etmiş, ancak onun kelimeleri harflerin mahreçlerine göre sıralama usulünden vazgeçerek alfabetik

sıralamayı benimsemiştir. Buna göre kelimeler önce sünâî, sülâsî, rubâî, humâsî, leffî, nevâdir vb. bablara ayrılmış daha sonra bu bablardaki kelimeler "hemze"den "yâ" harfine kadar alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Aslı harflerine göre sıralanmış olan kelimelerle bunlardaki harflerin yerlerinin değişmesiyle meydana gelen kelimelerin mânaları aynı yerde kaydedilmiştir. Meselâ "btk" (ب ت ك) maddesinde önce bu kök, sonra da maklûbları olan "kbt" (ك ب ت) ve "ktb" (ك ت ب) maddeleri incelenmiş, "kbt" ve "ktb"nin alfabetik sıraları geldiğinde de daha önce geçtikleri yerlere işaret etmekle yetinilmiştir.

Kelimelerin aslı harflerine ve bunların sıralanışına göre on üç bölüm halinde düzenlenen el-Cemhere'nin on iki bölümü mühtelif dil meselelerine ayrılmıştır. İbn Düreyd'in, çağdaşı olan dilcilerin ele aldığı klasik dil konularını değişik başlıklar altında ele aldığı bu bölüm, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) el-^cHaşâ'îş fi'n-naḥv adlı eserini andırın bir dil bilgisi kitabı mahiyetindedir.

el-Cemhere'nin, müellifi henüz hayatı iken geniş yankılar uyandırdığı kaynaklarda zikredilmektedir. Makrîzî'nin bildirdiğine göre (Mez, I, 304-305), Fâtımî Halifesi Aziz-Billâh'ın kütüphanesinde 100 adet el-Cemhere nüshasının bulunması eserin gördüğü rağbetin

bir işaretidir. Niftaveyh (ö. 323/935), meşhur dil âlimlerinin İbn Düreyd'in rivayetine güvenip söz konusu eserine sık sık başvurduklarını söyleyerek onu ve eserini över. Bununla beraber Arap luğatçılarının en meşhurlarından biri olan Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980) müellif aleyhinde bazı rivayetleri naklettikten sonra eserde sağlam ve orijinal bir bilgi bulamadığını ileri sürer.

İbn Düreyd bu eserini değişik zamanlarda ve İran, Basra, Bağdat gibi üç ayrı yerde ezberinden yazdığını söylediği el-Cemhere'nin nüshaları arasında farklılıklar meydana gelmiş, bazı kelimelerin rivayetinde, bazılarınin da tertibinde birtakım hatalar ortaya çıkmıştır. Ancak ezberden yazdınları böyle hacimli bir eserde telif tarzından doğan bazı yanlışların bulunması önemli bir kusur sayılmamalıdır. Bununla birlikte el-Cemhere'nin, aranan kelimelerin bulunması hususunda müellifinin iddia ettiği kolaylığı getirmediği söylenemez. Zaten eserin en belirgin kusuru tertibinin karışık olmasıdır.

el-Cemhere üzerinde ihtisar, ilâve ve yeniden tertip gibi bazı çalışmalarını yapıldığı bilinmekteyse de bu çalışmaların hiçbir günümüze kadar gelmemiştir (bk. Hüseyin Nassâr, II, 434). Eser Fr. Krenkow, Muhammed es-Süretî ve Zeynelâbidîn el-Müsevî tarafından üç cildi metin, biri fihrist olmak üzere dört cilt halinde nesredilmiştir (Haydarâbâd 1344-1351). Ayrıca bu neşirden Bağdat'taki Mektebetü'l-müsenâ ile Beyrut'taki Dârü Sâdir tarihsiz iki ofset baskı yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Düreyd, Cemheretü'l-luğa (nşr. Fr. Krenkow — Muhammed es-Süretî — Zeynelâbidîn el-Müsevî) Haydarâbâd 1344-51, I-IV; Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-^cAyn (nşr. Mehdi el-Mahzûmî — İbrâhim es-Samerrâî), Beyrut 1408/1988, I-VIII; Tehzîbü'l-luğa, I, 31; İbnü'l-Kiftî, İnbâhü'r-ruvât, III, 96-97; Süyûtî, el-Müzhirî, I, 92-96; Keşfü'z-zunûn, I, 605-606; Sıddîk Hasan Han, el-Bulğa fî usûli'l-luğa (nşr. Nezîr Muhammed Mektebî), Beyrut 1408/1988, s. 369-374; Brockelmann, GAL, I, 112-114; Mez, el-^cHaḍretü'l-İslâmiyye, I, 304-305; Sezgin, GAS, VIII, 102-103; Hüseyin Nassâr, el-Mu^ccemû'l-^cArabî neş'etüh ve teşvüruh, Kahire 1968, II, 404-434; Ahmed Abdülgafûr Attâr, Muḳaddimetü's-Şiḫâh, Beyrut 1979, s. 78-80; C. Zeydan, Âdâb, I, 497-498; Hulusi Kılıç, Türkçe'de Arap Lexicographiesi Çalışmaları (doktora tezi, 1984), Üİ İlahiyat Fakültesi, s. 12; Emîl Ya'kûb, el-Me^câcîmü'l-luğaviyyetü'l-^cArabiyye, Beyrut 1985, s. 78-84; Ahmed Şerkâvî İkbâl, Mu^ccemû'l-me^câcîm, Beyrut 1407/1987, s. 195-198; Muhammed Kâmil Berekât, "Cemheretü'l-luğa'l-İbni Düreyd", Mecelletü'l-Bahşî'l-İlmî ve't-türâşî'l-İslâmî, III, Mekke 1980, s. 385-405.

el-Cemhere fi'l-luğa adlı eserin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1124)

